

BAZI 16. YÜZYIL ALMAN SEYAHATNAMELERİNDEKİ TÜRKİYE ŞEHİR VE KÖYLERİNE AİT BİLGİLER ÜZERİNE

Asis. İlber ORTAYLI

16. Yüzyıl Avrupası değişen bir dünyadır. Bu dünyanın mevcut güçler dengesini değiştiren bir sistem daha ortaya çıktı. 1526 Mohacs savaşından beri Macaristan ve Erdele hakim olan 10 yıl evvel de topraklarını Mısır ve Yemene kadar uzatan Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya, Habsburgları için hayati bir problemdi. 15. yüzyıl dünyasının diplomatik kurum ve ilişkileri de değişmeye başlamıştı. Özellikle yüzyılın sonunda her tarafta, diplomat olmaktan çok tüccar olan İngiliz sefaret heyetlerinin faaliyeti göze çarpıyordu. Avusturya Habsburgları aktif bir ticaret ve manifaktüre henüz geçmemiş, Bohemya ve kontrol edemedikleri Alman toprakları dışında tarımsal teknolojik bir devrimde gerçekleşmemişti. Ama Habsburg devleti Fugger ve Walzerler gibi banker - tüccar ailelerden alınan borçlarla yaşıyordu. Doğudaki sistemle ilişkilerinde ehil ve becerikli sefaret personeli kullanmak gerekmektedir. 15. yüzyılın tipik diplomasisini teşkil eden hantal İspanyol sefaret heyetlerinin Avusturya'nın ihtiyacı olan hizmeti sağlayacak kuruluşlar olmadığı malûmdur. Bu nedenle Avusturya Habsburgları İspanyol diplomasi tekniğini ve sefaret organizasyonunu terk ettiler. İmparatorun İstanbul'la ilgili istihbaratını sadece Avusturya sefirleri değil, icabında Venedik temsilcileride temin ediyordu. Viyana (Bec) ve İstanbul arasında olağanüstü anlaşma ve muhaberatın dışında bütün yazışmalarda, Viyana'nın muhatabı İstanbul değil Budin'de oturan Türk paşası idi.¹ Reformasyona karşı yürütülen hareketin şampiyonluğu Avusturya imparatorluğunun niteliğiydi. Ne varki protestan hareketlerden istifade ile bir denge kurmayı düşünen sadece katolik Fransa değildi. Gerek Erdelde unitaristleri himaye eden, gerekse benzeri protestan hareketleri fırsat düştükçe

(1) Viyana Devlet Arşivi (Öster. Staats Archiv.) 16. yüzyıl belgeleri Turcica I, Karton 5-47, yazışmaların daha çok Budinle olduğunu gösteriyor. Esasen Avusturya İmp. Protokolca Sultana eşit değildi.

destekleyerek aynı gayeyi güden bir sistem daha vardı. Bu da Osmanlı İmparatorluğudur. Katolikliğin restoratörü Avusturya'da, Osmanlı İmparatorluğu nezdine gönderdiği sefaret heyetlerinde; daima alman protestanlarından aydın kişilikli ve dinamik bürokratları da istihdam etmekte tereddüd göstermemiştir. Hatta seyahatnamesinden pasajlar aldığımız ve sözünü edeceğimiz protestan papazı Salomon Schweigger'in maiyyetinde olduğu, İmparator II. Rudolf'un vazifelendirdiği sefirde protestan bir asılzade, Baron von Sinzendorffdu. Bir diğer sefaret mensubu ilerde sözünü edeceğimiz ünlü seyyah Hans Dernschwamda bir alman protestanıdır.

16. yüzyıla dair almanca seyahatnameler içinde Dernschwam, Schweigger ve Gerlach'ınkiler en önemlileridir. Her üçünüde kalem aldıkları seyahatnameler, yeni zaman Avrupasının doğudaki Osmanlı devlet ve toplum sistemine karşı duyduğu ilginin bir neticesidir ve o yıllarda rağbet gören, okunan eserler olmuşlardır. Bu makalede 1577 yılında Avusturya sefaret heyetiyle Osmanlı topraklarına gelen Salomon Schweiggerin İstanbul üzerindeki müşahedeleri ve Hans Dernschwam'ın seyahat günlüğündeki orta Anadolu bahisleri üzerinde duracağız. Böylece her ikisinin de 16. yüzyıl şehir ve kır yapısı üzerindeki görgüleri ve ilginç muhakemelerine değineceğiz. Bizim asıl dikkatimizi çeken husus, seyyahların 16. yüzyıl Türkiyesi üzerinde bilinmeyen gerçekleri nakletmelerinden çok, artık tarımsal devrimi geçiren markantilist avrupa insanının yeni hayat tarzı ve dünya görüşü açısından bu imparatorluğun kurumlarına karşı takındığı tavidir. Tabii ki hepsinde de bu ülkeye karşı mutaassıb bir tavır açıktır. Örneğin gerek Dern Schwam gerekse Schweigger doğu kilisesine bağlı azınlıkların dahi, hem dinlerini hem de geleneklerini yererler. Ancak bu eleştiride önemli bir gerçekte gizlidir. Reformasyon dönemi Avrupası gerek katolik gerek protestan kilisesi mensublarının nüfuzlarını sürdürmek için en azından lâikler kadar ciddi bir tahsil görmesini gerektiriyordu. Bu yüzden Dernschwam ermeni ve rum keşiş ve metropollerini, «cahil bir köy papazı bile olamazlar» diye vasıflandırırken kendi çevresi ile bu doğu hıristiyan çevresinin arasındaki farkı belirtmektedir. Dernschwam'ın bu konudaki gözlemlerini ileride belirteceğiz. Schweigger bu konuda daha safça hükümlerde verir. Ona göre ermeni azınlığın Türk unsurla iyi geçinmesinin sebebi, bir ermeni rahibin Muhammede çok evvelden peygamberliğini müjdelemesidir.²

(2) Schweigger, LXV Capitel 228.

İslâmî menkıbeye göre, Muhammed çocukluğunda amcası Ebu Ta-

Ele alacağımız ilk seyahatname Hans Dernshwam'ın günlüğüdür. Dernschwam 1553 de Avusturyanın ünlü elçisi Ogier von Busbecq'in maiyetinde İstanbula hareket etti. Bu sırada İran seferinde olan padişah I. Süleymanla anlaşma yapmak isteyen elçi Ogier v. Busbecq maiyetiyle İstanbul-Kastamonu tarikiyle yola çıktı. Macaristan meselesini çözmek ve Erdel prensinin Osmanlı himayesinde sık sık Slovakya ve Avusturya Burgenland'ına yaptığı akınları önlemek, ancak bu kabil fedakârlıklar ve yüksek vergi ödeyerek yapılan mütareke nevinden 8-12 yıllık kısa anlaşmalarla önlenebiliyordu. Bu anlaşmalar tamamiyle Osmanlı devletinin insiyatifine kalmıştır. Nitekim imparator Ferdinanda verilen bu türden bir ahidname Macaristan ve Erdelde sükûnetin sağlanacağı ve belirlenmiş sınırlardan öteye Erdel beyinin geçmeyeceğini temin ediyor, dost Fransa ve Venediğinde aynı şekilde hukukuna riayet etmelerini imparatora bildiriyor ve her yıl 30.000 altın verginin gönderilmesi isteniyor, sonunda ahidname'nin Dar'us saltanat-ı mahrusa-î Konstantiniyede Ramazan ayında hicretin 966. yılı Ramazan ayında verildiğini bunun Hazreti İsanın tarihinde Yunusanın (Juni) 16 sında sene 1559 olduğu teyit ediliyor.³ 1559 da istediği ahidnameyi elde eden ve ismi ahidnamede zikredilen elçi Von Busbecq 1555 de yaptığı yolculuktan başarısız olarak dönmüştür. Bu yolculuğun tek başarılı yanı sefaret hayetinde Dernschwam'ında bulunması ve gezi notlarından ibaret olan, bize bıraktığı günlüktür. Heyet Anadoluya alışılmış olan Gebze-İzmit-İznik tarikiyle değil Kastamonu-Pursak-Ankara-Çorum Elvan Çelebi ve Amasya tarikiyle geçti. Dernschwam bu vesileyle Anadolunun bize bir manzarasını; köylerin ve küçük şehirlerin yapısının ilginç tasvirlerini verebilmektedir. Dernschwam bu günlüğünü yurduna döndükten sonra «Hans Dernschwams Tagebuch, Einer Reise, und Konstantinopel und Kleinasien 1553-1555» başlığı adı altında yayınladı. Eseri, alman dili imlâsının henüz yerleşmediği Mittel hoch deutsch (orta zaman yüksek almancası) üslûbundadır. Bunun dışında gerçekten aydın ve bilgili bir kişi olan Dernschwam kendine özgü bir takım tabirleri, devrinde moda olan Latince yunanca Lûgat ve deyimleri bolca kullanarak uslûbunu şekillendirmektedir. Bu orjinal eser 1923 de müteveffa tarihçi-turkolog Franz Babinger tarafından

lible Şama ilk yolculuğu yapmıştı. Yolda Şam civarındaki Busra mevkiinde dinlenirlerken yakındaki manastırın rahibi Bahira geldi ve «bu çocuk son peygamberdir» diye kehanette bulundu. Bu menkıbeyi duyan Schweigger'in Bahira'yı bir ermeni papazı yapması kendi fantazisinin bir eseridir.

(3) (ÖSA) Avust. Devlet Arşivi, Turcica I Karton 14.

bir giriş yazısıyla emandasyonu yapılarak yayınlanmıştır.⁴ Ancak eser filolojik yönden germanistlerce eleştirilmekte isede başka yayını yapılmamıştır. Tıpkı basım olarak yayınlanan eserin giriş yazısında Babinger seyyahın biyografisi hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre seyyahın doğum ve gençlik yılları iyi bilinmiyor. 1494 te doğmuş olacak. Bir Bohemya almanı olduğu açıktır. 1507 de Viyana Üniversitesinde bulunmuş.⁵ Asıl önemlisi 1512-1515 yıllarında Macaristanda prenslik sarayında ünlü hümanist Hieronymus Balbi'nin hizmetine girmiştir. 1530 larda Macaristan ve Transilvanya'da arkeolojik merkezleri gezip kitabeleri kopya etmiş ve yayınlamıştır. Gerçekten seyyahın Klâsik filoloji bilgisi sağlamdır ve Anadolu gezisinde de arkeolojik yönden değerli olacak kitabe kopyeleri almıştır. Ancak ilerde de göreceğimiz gibi seyyah antik çağ Anadolu siteleri hakkında mühim yanlışlar yapıyor ve Ankara şehri hakkında söylediklerinde buna rastlamak mümkündür. Babinger'in Dernschwam'ın Macaristandaki faaliyetleri hakkında bize söyledikleri önemlidir. Zira macar kralı Matyos Corvinus'un Viyanayı fethedip (1485) orayı merkez yapmasından ve tekrar kaybetmesinden sonra Budin ve Viyana ilişkileri bütün Tuna boyunca kapsayan bir canlılığa ulaşmıştı. Hatta aralarında ilmî ve edebî ilişkilerin bile sıklaştığına ortak çalışmalar yapıldığına bir delil «Literaria Danubia» adlı cemiyetdi. Dernschwam'ında bu muhitte yetişmesi ve yaklaşan türk etkilerine karşı aynı ortak ilgiyi duyması bir tesadüf değildir. Hümanist kültürünün yanibaşında madencilik ve ticaret dalında da seçkin bir uzman olmalıdır. Babinger'in verdiği bilgiye göre 1525 de ünlü banker, işadamı Anton Fugger'in yanına girdi. Taransilvanya madenlerinde çalıştı. 1553 de bu becerikli adam Busbeck'in maiyetinde söylediğimiz gibi İstanbula hareket etti.⁶ Bütün yetiştirme tarzı, bilgisi ve becerileriyle tam bir yeniçağ Avrupalısı olan Dernschwam'ın Türkiye gezisinde de başka seyyahlardan daha farklı gerçekleri tesbit ve not edeceği muhakkaktır. O yüzden eseri ilginç bir kaynak olmuştur. Dernschwam elçilik heyetiyle birlikte geçtiği Ankara şehri hakkında önemli şeyler bildirmekte gerek şehrin mekân organizasyonu, gerek binaları hakkında yazmaktadır. Bundan başka bölgenin ünlü bir faaliyet dalı olan sof imalâtının tekniği ve bu imalâtın şehir ve köylerdeki

(4) «Hans Dernschwam's Tagebuch Einer Reise, und Konstantinopel und Kleinasien (1553-55)» Von Franz Babinger, München und Leipzig, Verlag von Druckner und Hemboldt 1923. Bu konuda ayrıca şu makaleye bkz: Yaşar Önen, 16. yüzyıl Alman seyahatnamelerinde Türkiye A.Ü.D.T.C.F. Batı Araştırmaları Dergisi C I, Sayı 4 s. 1-23.

(5) H. Dernschwams Tagebuch, ... Babinger sah. XIV.

(6) Hans Dernschwam's Tagebuch... Babinger, sah. XVI v.d.

yaygınlığı hakkında fikir edinecek gözlemleri vardır. Dernschwam Ankara'nın binalarını şöyle anlatır : «Sokaklar dar olup, evler kerpiçdir ve damsızdır. Sadece toprakla örtülmüştür. Şehrin dışında mezarlar ve mermer mezar kitabeleri var. Bu civardaki yapı temellerinden görülüyor ki, şehir bir zamanlar daha büyüktü.» Şehirde Julian sütunundan, Ogüst mabedinden bahsediyor. Bugün Çankırı caddesi kenarında bulunan Roma hamamlarını bir saray sanıyor ve Palatio diye söz ediyor.⁷ Dernschwam bu noktada yanılmaktadır. Fakat onun şehri antik devirde daha büyük sanması yani yanlışlığı enteresan bir konudur. Zira Pax Romana devri dediğimiz klâsik çağda Anadolu muhtar eyaletlerden müteşekkildi. Harbler ve isyanların bittiği bu dönemde şehirler düzlükte kuruldu. O devirde Ankaranın merkez bölgesi bugünkü Hacıbayram idi. Bizans feodalitesi döneminde ülkede merkezi nüfuz bölgesinin genişlemesi, ve kontrol alanının kayması sade Ankarada değil birçok bölgelerde şehirlerin düzlükten tepelere çıkmasına sebep oldu. Ankara kalesi Bizans devrinde imar ve restore edilmiştir. Palatio dediği hamam ise antik çağda hep periferide olurdu. Yeni zaman avrupası ve feodal şehir yapısından başka bir tip tanımayan seyyahın bu mekânsal organizasyonu kavrayamayışı normaldir. Dernschwam Ankara'ya yarım mil uzaklıktaki Meryem Ana kilisesi ve manastırından da sözediyor. «Bu eski bir rum kilisesidir. Dört beş yarı cahil ermeni keşişi oturur. Hepsi toptan kötü bir kulübede yaşarlar' Birde piskoposları var, cahil bir köy papazından beter»⁸ diyor. Dernschwam Gregorian ermeni manastırını rum orthodox kilisesiyle aynileştirmiş olsa gerek. Ancak bizce önemli olan, doğu kilisesi mensuplarını küçümseyişidir. 16. yüzyıl Avrupasında protestan veya katolik, cizvit veya kalvinist olsun, ruhban sınıfında cemiyetin yeni entellektüel hayatına ayak uydurmuştur. Doğu din adamlarının bilgi seviyesinin bu şekilde ténkidinde gerçek payı açıktır. Nitekim 10. asırda Bizansa gelen Piskopos LiutPrand de Cremona bütün katolik taassubuna rağmen ruhban hakkında bu asrın seyyahlarına benzeyen eleştirilerde bulunmamıştır. Eserinin bir başka yerinde : «Türkler tarih bilmezler ibadetleri arabçadır. Rahiplerini anlamazlar, tıpkı bizimkilerin papazların lâtincesini anlamadığı gibi»⁹ der. Bu reformist kiliseye mensubiyetinden ileri gelen bir görüşüdür.

(7) Dernschwam's Tagebuch ... sah. 189-190.

(8) Dernschwam's Tagebuch..... sah. 226.

(9) İbid., sah. 190.

Dernschwam'ın sof imalâtı ve tekniği hakkındaki gözlemleri önemli yer tutmaktadır. Ahalinin sofçuluk ve keçe imaliyle geçindiğini söyler. Ankara'da sırf sof yıkamakla geçinenler ayrı bir lonca teşkil etmektedirler. (Bunlara sof perdahçısı sof yunucu denirdi) Seyyah bir sof imalâthanesi anlatıyor. «Burada iki kazan ve iki de pres vardır. Bundan başka bir küçük pres daha bulunmaktadır. Islanmış sof yedi kişi bir cenderede ezmektedir. Bu tıpkı Viyanadaki şarapçıların aletine benziyor. Aletler çok ibtidaîdir. Bunlardan daha kötüsü olamaz»¹⁰ demektedir. Manifaktüre geçen ve gelişen avrupa teknolojisini, yakından tanıyan yazarın bu küçümsemesi ilginçdir. Dernschwam'ın her alanda mevcut teknolojiyi küçümsediğini görüyoruz.

Sofçuluk ve bunun için gerekli faaliyetlerin bölgede nasıl yaygın olduğunu seyyahın notlarında da sık sık görmekteyiz.

Nitekim uğradığı bir köy olan Kutilinde (muhtemelen Kurtini) kadınlar ücret karşılığı şehirdeki sof imalâtçıları için tiftik yünü eğirmektedirler. Onun misafir kaldığı evin sahibesi de bu yünlerden eğirip mavi renge boyamaktadır.¹¹ Nitekim Ankara civarında geçtiği bir takım köylerde de ahalinin hayvancılıkla uğraştığını ve şehire satmak için tiftik ipliği eğirdiklerini; Bundan sof (Zamlot diyor) yapıldığını söyler.¹² Seyyah, kadınların yün eğirmek için kullandıkları aleti (3 parmak uzunlukta 1 parmak kalınlığında) gayet kötü bir alet diye tarif eder. Şüphesiz ki geniş miktarda yün eğiren tezgâhlar o devirde Avrupada bile ancak Bohemyaya kadar yayılmıştı. Avusturya bile manifaktüre 17. asır sonunda geçecektir. Önemli olan nokta batı manifiaktürünün izlediği yolun, yani köylerdeki ucuz emekten yararlanmanın başlangıç haliyle Anadolu'daki imalât merkezlerinin civarında da görülmesidir. Bununla beraber aynî ekonomi bildiğimiz kadarıyla henüz geniş ölçüde yürürlükte'dir. Meselâ vergilerin nakdî değil aynî olarak alınması esastır. Fakat köylerden vergiyi nakden almak isteyenler artmış olmalı ki, bu hususda sıkı emirler görülmektedir. Örneğin Prof. İnalçık'ın yayınladığı *Evail-î Rebiül'Ahır* (1595) Adaletnamesi verginin aynî olarak alınmasını emrediyor.¹³ Dernschwam gezisi esnasında bir yandan pazar için yün eğiren köylü kadınlarından söz ederken,

(10) İbid., sah. 186-187.

(11) İbid., sah. 186.

(12) İbid., sah. 183.

(13) İnalçık, Halil; *Adaletnameler* TTK Belgeler Dergisi, Sayı 3-4 1967, aynı konu için bkz. *Capital Formation in the Ottoman Empire*, Amer. Journ. of Econ. Hist. 1969.

dalı olan sof imalâtının tekniği ve bu imalâtın şehir ve köylerdeki bir yandan da daha uzak köylerden ahalinin az parası olduğunu ve parayı tanımadıklarını söylüyor.¹⁴

Dernschwam köy hayatını şöyle anlatmaktadır: «Köylülerin evleri ahır gibidir. Bodrum sofa, oda, camlı pencere yoktur. Kilit anahtar tabak, kandil, bardak, yatak örtüsü, masa, sıra yok. Onun için yerde oturur ve uyurlar.¹⁵ Size oturmak için eski bir halı ikram eden kendisini efendi sanır. Masa örtüsü ve peçete yoktur».¹⁶ Genellikle pencere camı, müteaddid odalar kuzeybatı Avrupada geç ortaçağda yaygınlaştı. 15. yüzyıl Tuna bölgesi köylü evlerinde Dernschwam'ın anlattığı bu evlerden pek farkı yoktur. Bunun nedeni eksikliğinden söz edilen bütün konforun ancak pazar için üretim yapan ve bu gereçlerin bolca üretilip kırsal alana kadar girdiği toplumlar için söz konusu olduğu açıktır. Bu ise tarımda modernleşen teknolojinin bulunduğu, ulaşımda ise at araba kullanılan ve düzgün yollara sahip, üretimde de lonca sistemini terketmiş ve geniş pazar için ucuz üretime geçen ülkelerin harcıdır ki, 16. yüzyılda Kuzeybatı Avrupa ülkelerinin durumu bu noktaya ulaşmıştır.

Dernschwam Anadoluda kırsal nüfusun beslenme konusu üzerinde duruyor. «Kır ahalisi nadiren et yerler, bunun için bir koyun veya keçinin hastalanması ve kesilmesi lâzımdır. Umumiyetle zorba (çorba) dedikleri bizim (Suppeye) benzeyen biryemekleri vardır. Ekşi ve tuzludur. Bunun için herkes kuşağında bir kaşık taşır».¹⁷[Seyyah burada tarhanayı kastetmektedir] Bundan başka ekmeğin her yerde çok ucuz fakat kötü kalitede olduğunu söylemektedir.¹⁸ Genellikle bu hüküm diğer bazı seyyahlarda da görülür. Meselâ 18. yüzyılda da durumun aynı olduğunu D'Ohsonn'dan öğreniyoruz. Ekmeğin yerine patates'in ikame edilmediği bir yerde bu durum normaldir. Batı Avrupa ülkelerinde patates ekimi ve tüketimi yeni çağların önemli yeniliklerinden biridir.

Bizce Dernschwam'ın en ilginç gözlemleri tarımsal teknoloji alanındadır. Vakıa seyyah bize çok bilinmez şeyler söylemiyor, ancak onun gördükleri karşısındaki tutumu ilginçtir. Seyyah geçtiği köylerde gördüğü aletlerden düveni anlatıyor. «Bunlar hasatı sapından bizde olduğu gibi ayıramazlar. İki tahtayı biraraya getire-

(14) Dernschwams Tagebuch, sah. 182.

(15) İbid., sah. 181.

(16) İbid., sah. 182.

(17) İbid., sah. 182.

(18) İbid., sah. 190.

rek altına keskin çakmak taşları çakmışlardır. Bunu iki öküze bağlayarak üstünde etrafı dönerler ve ürünü ezerek keserler.» Dernschwam düveni tanımamakta ve hayretle anlatmaktadır. Bir resmini de çizmiştir. Seyyah karasabana da küçümser bir edayla bakıyor. «Sabanları (pflug) çok kötü. İki öküzle çekiliyor»¹⁹ demektedir. Bununda bir resmini çizmiştir. «Bütün bunlar tarımda teknolojik devrimi yapan bir sistemin adamı için gerçekten de şaşılacak ve küçümsenecek aletlerdir. Kuzeybatı Avrupa saban ve öküzden at ve pulluğa 11 ve 12. yüzyıllarda geçmeye başladı.²⁰ Gördüğü kadarıyla hayvancılığında küçümsemektedir. «Türkler hayvanları kuru ota besler, bu bizde işe yaramaz şeydir. Başka yemi katır ve develere veriyorlar»²¹ diyor. Tabiatıyla bu dönemde Avrupanın Kuzey kesiminde büyük baş hayvancılık artık ekstansif niteliğini yitirmiş, entansif hayvancılık için meralar açılmaya başlamıştı. Bununla beraber gerek tarımsal teknolojide gerek hayvancılık tekniğinde Tunaboyu ülkeleri henüz bu aşamaya ulaşamamıştı. Örneğin Avusturya'da ve Hırvatistan'da 18. asır ortalarına kadar ahırlar son derecede iptidaî ve meralar verimsizdi.²² Keza demircilik ve tarımsal teknoloji inkilâbıda ancak 17. yüzyıl sonlarından itibaren başlamıştı.²³

Dernschwam'ın seyahatnamesindeki bu ilginç noktaları özetledikten sonra ikinci seyyahımız Salomon Schweigger'in Türkiye seyahatnamesine bakabiliriz. Schweigger İstanbul dışında Anadolu'dan bahsetmemiş, zaten buradan Suriye Kudüs ve Mısır'a geçmiştir. Ama eserinin önemli bir bölümü İstanbul'da gördükleri hakkındadır ve ilginç mülâhazaları vardır.

Bu eserin orijinal baskısı, 1964 de Avusturya Devlet Arşivi uzmanlarından Rudolf Neck tarafından bir önsözle, tıpkı basım halinde yayınlanmıştır.²⁴ Salomon Sshweigger 1551 de Haigerloch'da doğdu. Schwebenli bir porotestan papazdır. 1576 da Graz'a geldi ve protestan asılzade Joachim von Sinzendorff'un hizmetine girdi. İmparator Rudolf II, Sinzendorffu 1577 de İstanbula sefir tayin

(19) İbid., sah. 182.

(20) Mübeccel Kıray, Toplum Yapısındaki Değişmeler, TMMOB Mimarlık Semineri 1969, basılı tebliğ.

(21) Dernschwam, İbid., sah. 191.

(22) Ferdinand Tremmel, Wirtschafts und Sozial Geschichte Österreichs. Viyana 1969 sah., 239.

(23) Tremmel, İbid., 256-260 sayfeler maden ve demircilik alanındaki gelişmelere tahsis edilmiştir.

(24) Salomon Schweigger, Ein Neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem, von Rudolf Neck, Graz 1964.

edince, Schweiger onun maiyetinde Türkiye'ye hareket etti. Gran (Esztergon) Belgrad Niş-Filibe ve Edirne tarikiyle İstanbula geldiler. Yol boyu gördüklerini kaydetti İstanbul'dan uzun boylu sözedi. Eserinin ikinci kısmı İstanbul anılarına ayrılmıştır. Resimlerle süslediği bu seyahatnamesi 1608 yılında Nürnberg'de «Eine neue Reyssbeschreibung auss Theutschland nach Constantinopel und Jerusalem» başlığı altında neşredildi. Schweigger'in de kendine has bir ortographiesi vardır ve «Mittelhoch deutsch» denilen orta zaman yüksek almancasında yazar. Ancak Dernschwam derecesinde bilgin bir kişi olmayan Sschweigger'in gerek lâtın ve yunanca tabirlerde, gerekse coğrafya ve tarih bilgisinde önemli hataları vardır. Buna birde bazı menkibelerin ve rivayetlerin etkisi altında kaldığını ilâve etmek gerekir. Sschweigger'in bu özellikleri onun Dernschwam ve Gerlach ayarında bir eser meydana getirmesini önlemiştir. Biz bu makalenin eki olarak, Schwegger'in İstanbul hakkında yazdıklarının bir kısmını çevirdik. Bu kitabın 101-112 . sayfeleri ile XXXIV. ve XLI. bölümleridir. Böylece bir şehrin tipik kurumları hakkındaki tasvir ve görüşlerini yansıtmaya çalıştık. Çeviride onun kullandığı yer adlarını orijinal transkripsiyonu ile bıraktık.

Schweigger'in İstanbul'da bulunduğu sıralar hareketli bir devirdi. İstanbul İspanya, Venedik ve Fransız sefaret heyetlerinin yanı sıra 1578 den itibaren yepyeni bir stratejiyle işe girişen İngiliz sefaret heyetlerinin de faaliyetine sahne oluyordu. Avusturya ise normal daimi delegasyonundan başka; yıllık vergileri vermek, kısa süreli mütarakeler yapmak için fevkalâde elçilik heyetleri de gönderiyordu. Schweigger bu karışık atmosferden çok, gördüklerini nakletmekle yetinmiştir. Schweiggerde de gördüğü şeylere tenkitçi bir bakış vardır. Zaman zaman kendi çevresi ile mukayeler yapmaktadır. Bu bakımdan onun İstanbul'da gördüklerini ve yargılarını ele almakta fayda vardır. Bu arada enteresan bir görüşünde epey uzun boylu üzerinde durduğu aile hayatı için «Bunlarda aile hayatı bizden pek farklı değildir. Çok karılı evliliğe pek az rastladım» demesidir.

Schweigger bu çevirdiğimiz bölümde şehrin hususi ve umumi binaları üzerinde çok durmaktadır. Seyahatnamenin ilginç bir bölümünü teşkil eden bu tasvir ve görüşleri bize 16. yüzyılda Batı Avrupa ile bir karşılaştırma yapma olanağını veriyor. O şehrin evlerinin yapımında kullanılan malzemedен, yapı tekniğine kadar herşeyi tenkit ediyor. Evlerinde soba, ve pencere yok diyor. Konforlu ve geniş kârgir yapılar 16. yüzyıl avrupasında canlı bir tica-

ret ve manifaktür sayesinde gelişen burjuva sınıfının hayat tarzının ifadesi olmuştur. Lüks emteadan ibaret olan ticaret, daha hayati ve bolca kullanılan mamulâtıda ihtiva etmektedir. Sermaye hareketlerinin hızlanması, cemiyette yeni sınıfların statü sahibi olma çabası, gösterişçi harcamaları arttırmış, tümüyle tüketim normlarını değiştirmişti. Bu inşaatda da yeni teknikleri ve yeni malzeme-yi yaratmıştır. Nitekim Schweigger'in bizde 200-300 guldene malolacak bir ev burda birkaç misline mal oluyor, demesi bundandır. Şehirlerarası nakliyat vasıtalarında bir değişme olmayınca aynı durum şehir için nakliyatda da söz konusudur ve inşaatları pahallılaştıran ve daha ucuz malzeme kullanmayı gerektiren husus budur. Schweigger'in bu tenkitleri daha bazı seyyahlardada tekrarlanmıştır. Özellikle 19. yüzyılda İstanbul'a gelen Moltke Türklerin husus'î ikâmetgâhını çok tenkit eder.²⁵ Gerçekte Batı Avrupada 14. yüzyıla, Tunaboyu ülkelerinde de hususî ikâmetgâh ve günlük yaşantı 16. yüzyıl ortalarına kadar daha farklı değildi. Ancak bu devirlerde ziraî inkılâb, ticarî yoğunluk ve kapital birikiminin hızlanmasıyla değişen tüketim normları kendini evvelâ bu alanlarda hissettirdi.

Bu devirde Türk şehirlerinde bu tür binaların yaygın olması

- 1) Yangın ve zelzele tehlikesi
- 2) Zenginliği göstermemek için yapılır.

Büyük servetlerin görülmediği bir yerde ahalinin yangınlarda kül olacak bir evi mütevazi şekilde inşa ettirmesi normaldir.²⁶ Saniyen statü sağlamak için gösterişçi tüketim yapmanın akıllıca bir iş olmadığı açıktır. Servet sahibi olduğunu göstermenin hiç bir yararı olmadığı, tersine külfetler yüklediği açıktır. Bu dini kanaat-kârlıkla ilgili değildir. Gerçekte her dinin böyle orthodox, tüketimi kısıtlayan görüşleri vardır. Bu sermaye hareketinin yoğunluğu ile servetlerin dağılımı ve emniyetiyle ilgili bir sorundur.

Nitekim İstanbul, bizans devrinde de tüm olarak ahşap binalardan ibaretti. Bugüne kadar bir iki saray kalıntısı ve mabetten başka bina kalmamıştır. Ayrıca Nika isyanı gibi ayaklanmalarda çıkan yangınların çabucak yayılması bunu gösteriyor.²⁷

(25) H. von Moltke; Türkiye Mektupları, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi İstanbul 1966.

(26) Halil İnalçık, Ders Notları DTCF., 1969-1970.

(27) Marian Wenzel, Findingout about the Byzantines, Frederick Muller, London 1969, pp. 34.

Schweigger hususi evlerin bu durumuna mukabil İstanbul'un umumî binalarının güzellik ve azametine değinmektedir. Ona göre bu binalardaki şaşaa ve israf ancak riyakar ve sahte dindarlık taslayanlara mahsustur; hakiki müminler bu işde gevşek ve ihmalkârdır ve paralarını faydalı işlere yatırır. Schweigger böylece kamusal gelirlerin bir merkezde toplanıp, kamu binalarına bolca harcandığı toplumsal mekanizmaya bir yeni zaman Avrupalısının anlayışıyla bakar. Bu gibi gösterişçi binalara para yatırmayı ihmal eden hakiki müminler (!) yeni zamanların tüccar toplumlarıdır. Şehir idareleri parayı güzel bir kilise için harcayacağına, yeni bir liman yapmağa veya kara yolunun onarımına, diğer yatırımlar yapmaya tercih etmektedir. Yeni zamanların parayı para çekmek için harcayan müminleri daha ziyade kendi kişisel konforunu sağlamakta cömerttir. Bizim için ilginç olan, bu anlayışı Schweigger'de görmemizdir.

Seyyahın ilgisini çeken bir konuda çocuk okullarının bu işe tahsis edilen bir binada olması değil, mekteb hocasının kendi evi olmasıdır. Esasen bu durum, türk şehirlerinde sırf okul için değil vakıf kurumların dışında resmî daireler içinde söz konusudur. Mahkeme, Kadı'nın evindeydi. Hattâ çeşitli yüksek memurlar belli bir binada değil kendi evinde çalışır. Henüz, bir takım ilişkilerin yeterince anonimleşmediği ve yüz yüze ilişkiler olarak devam ettiği, kamu kurumlarının merkantilist bir toplumdaki düzeye ulaşmadığı bir yerdeki adet ve kurumların merkantilist avrupalı için ilginç olacağı tabiidir.

Bedestenden hayranlıkla bahseden Schweigger, burda da farkında olmadan ilginç bir mukayeseye imkân vermiştir. Burada satılan ve işlenen mamulâta hayran kalıyor ve el işçiliğinin çok ince olduğundan, kumaşların Avrupadaki gibi düz renklerde olmayıp çeşitli renk ve desenlerden oluştuğundan, deri ve sair eşyanında böyle olduğundan bahsediyor. Manifaktür geniş üretim Avrupa mamulâtında bu nevi işçiliği tabiatıyla yoketmişti. Daha ucuz, düşük kaliteli ve hertürlü el işçiliğini asgariye indiren bir üretimle, lonca üretiminin farkı burada ortaya çıkar. Bir batı Avrupa kentinde çarşı bu devirde pahalı olmayan fakat bol malın bulunduğu yerdir. Onun için Bedestenin seyyaha bir prenslik kadar zengin görünmesi mubalağalı değildir. Bedesten gerçekten lüks emteaya yönelik ticaretin görülebileceği bir yerdi. Nitekim orta çağlarda kumaş boyama zenaatı çok gelişmişti. Bu el dokuması kumaşların eskimemesinden ileri gelen bir ihtiyaca cevap vermektedir.

Hanlardan ve yol üstü konaklama tesislerinden de bahseden Schweigger, bize yeni bir bilgi vermiyor ancak üzerinde durduğu konular onun için ilginç olmaktadır. Zira uzun mesafe ticaretinin at ve araba teknolojisine ve dolayısıyla lüks emteadan daha zaruri ve çeşitli ucuz mamulâta çevrildiği, yolların düzeldiği ve yol üstü konaklama tesislerinin gelişip her türlü hizmet arzının arttığı merkantilist avrupada böyle bedava vakıf hanlar ve kervansaraylar görülemezdi.

Metnin çevirisinde gerekli görülen ek açıklamalar dipnotlarda verilmiştir. Bundan başka Schweigger'in çizdiği ve üstünde açıklamalar yaptığı İstanbul şehrinin krokisinin de fotoğrafı eklenmiştir. 102. sahifedeki açıklamalar için bu kroki kullanılmalıdır.

Salamon Schweigger'in İstanbul hakkın'da yazdıkları.

XXVIII. Capital

Sah. 101

Constantinopel şehrinin mevkii büyüklüğü/Kapıları ve Binaları hakkında.

Konstantinopol şehri Thracia bölgesinde bulunan doğuda (4 ile gösterilmiştir.) Bosphorus Thracia'ya* (9) güney de (6) Propontidem Maris Aegai'ye** rastlar (7) Kuzeyde güzel bir deniz limanı vardır ki, yarım alman milli uzunluğundadır. Bunun içinde gemiler bulunurlar. (Q) ki hoşluğu ve emniyeti bakımından dünyanın diğer limanları arasında böylesine rastlanmaz.

Buliman boynuz biçiminden dolayı *Scriptoribusda Sinus Cerratinus* diye adlandırılır. Çünkü bu liman (10) Bosphor ve propontide ile birleşir ve bunlar şehri bir çatal veya iki boynuz gibi sararlar.

Sah. 102

Şehrin her iki denizde kıyısı vardır. Mare Mediterraneam ve Pontum Evxinum*** (7). Pontus Evxinus Herodotosunda işaret ettiği gibi şimdi. Capha denen ve Tartar kralının payitahtı olan Theodasia ya kadar¹ 11000 stadindir. Chafa şehri Taurica Chersonesi'da Bosphoro Cimmeriodadır. ki bu 343 alman mili eder. Oraya gemiyle dokuz günde gidilebilir ve bütün inek derisi içindeki yağlar İstanbula oradan getirilir.² Bosphorus Thracicus 120 stadia uzunluğundadır bu 4 alman mili yapar. Genişliği yani Constantinopol'den Chrysopolim Minoris Asiae'ye kadar ki mesafe beş Sta-

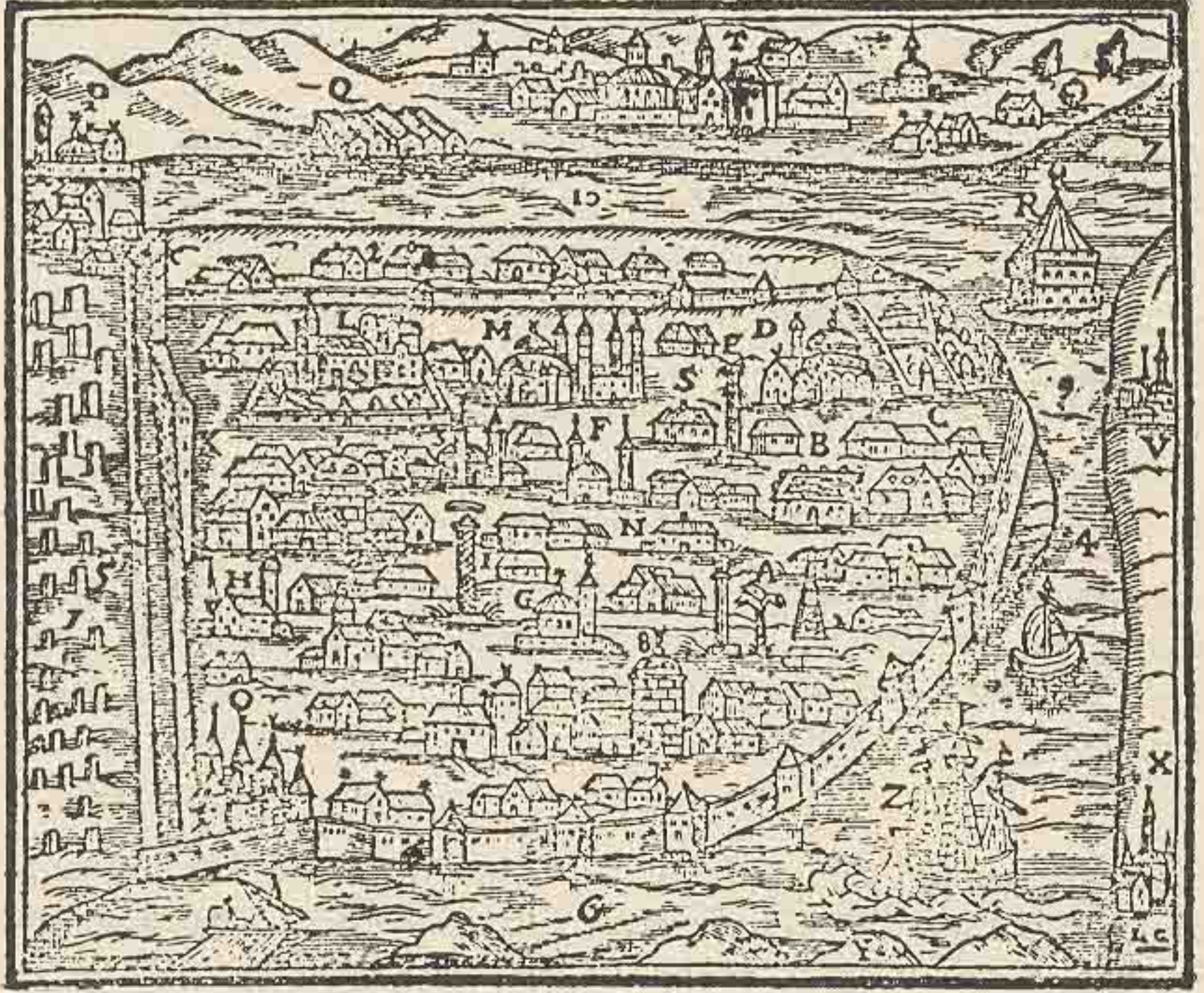
(*) Karadeniz boğazı.

(**) Ege Denizi ve Marmara (***) Karadeniz.

(1) Schweigger'in coğrafya dalında diğer seyyahlara nazaran hayli bilgisiz olduğu gerçektir. Nitekim Kefe Kırım Hanının payitahtı değildir. Kefede o devirde Osmanlı paşası vali olarak bulunur ve Kırım Hanlığını denetlerdi. Yani Kefe vilâyeti doğrudan merkeze bağlıydı. Böyle bir hatayı denizci bir ülke seyyahının yapmıyacağına dikkate şayan-
dır.

(2) Schweigger bununla tulum peyniri ve yağı kastediyor. Gerçektende payitaht İstanbulun buğdayı mecburî tekeller vasıtasıyla Dobruca bölgesinden, yağ ve peyniri Kırimdan v.s. mahsulü de aynı şekilde getirilirdi.

diadır. Şimdi bu yere Scutari (V) deniyor. Proportis (Z) in uzunluğu 1900 stadiadır. Bu 19 alman mili yapar. Helles pontus'un uzunluğu 400 stadiadır. 12 mil yol yapar. Herodotus'un hesaplarının hepsi budur ve 32 stadia bir alman mili yapar.

*Constantinopel şehrinin
krokisi*

A) Çok zaman önce yarış alanı idi üstünde 3 sütun bulunur.

B) Alman legation binası
C) İmparatorun Sarayı
D) Kilise St. Sophia

Sahife 103

E) Çok yüksek bir sütun/ Porphyrtan yapılmıştır. Yekparedir (Çemberli taş)

I) Tarihli sütun (yazılı)
K) Konstantini Sarayı
L) Grek patriğinin Manastırı
M) Sultan Soliman'ın Kilisesi
N) Eski Seraia ve İmparatorluk Sarayı

F) Sultan Beyazid Kilisesi

G) Sultan Mehmet Jeni Kilisesi

O) Yedikule (Kale)

H) Ermeni Patriğinin Manastırı

P) Şehir dışı (Banliyö)

Aifansareia (Ayvansaray)

Q) Gemi yeri (Arsenale)	X) Chalcedon/Bir köy Kadıköy
R) Denizde bir kale (Kızılku-
lesi)	V ₁) Insula Cyane vel Symple-
gades.
S) Satışevi-Bedesten	Z) Propontis Denizi
T) Galata/Bir şehir	
V) Scutari	
-
1) Binlerce Türk Mezarı	6) Güney
2) Şehir dışı	7) Evxinus Denizi
3) Sultan Mehmet Eski Kilise.
si (Fatih Camii)	8) Türk Hamamlarıdır.
4) Gün doğusu 5) Gün Batısı	9) Bosphorus/Deniz
	10) Dünyanın en güzel limanı

Constantinopol şehrinin tarihçiler tarafından verilen birçok isimleri vardır. Byzantium, aynı şekilde Anthusa/Aethusa/Antonia/Nova Roma Türkler ona Stambol derler. Bu grek kelimesi «İstinpolin»den gelirki «şehir» demektir../Taşrada, komşu şehirler de yaşayanlar böyle demişlerdir. Hırvatça ismi Zarigrad veya Zaroudomdur. Bu imparator tahtı demektir ki büyük Konstantin tarafından imparatorluk merkezi olarak tayin edilmiştir. Ve o zamandan beride Şark'ın merkezi olmuştur. Şimdi birkere daha Osmanlı İmparatorunun payitahtı olmuştur. Kayser Alexij Comnenis zamanında şehir Franklar ve Venedigliler tarafından alındı./sonra Fransızlar bu vakitte mukaddes ülkeyi tekrar kaybettiler ve grek imparatorluğu ikiye ayrıldı./Constantinopol ve Trabzon Devleti/İtalyan Republicaları ve serbest şehirleride Grekyaya yerleşiyorlardı/Genua-Pisa ve Venedig/ve devlette büyük bir çöküş vardı./Bulgarlar Sırb- lar ve Ruslarda (Rassen) paylarını aldılar. Neden sonraki Grekler Fransız hakimiyetinden bıktılar. 60 yıl geçti. Kayser Michael Paleologo tarafından Cenevizlilerin yardımıyla kurtarıldılar ki, bunlara sonra kayser, Pera yahut Galata şehrini bağışladı. Ve o zamandan beri Grekler, şehir Türkler tarafından alınıncaya kadar hakimiyeti elde tuttular.³

Sahife 104

O zamandan bu zaman şehir Türk imparatorunun merkezi oldu. Ondan önce saray Prusiada (Bursa) idi. ki Bythiniada bir şehirdir. Sonra nihayet İstanbulu alana kadar Adrianopol (Edirne) oldu.

(3) Byzanz tarihi her İstanbul seyyahının kaleminden söz konusu olur. Bunu Schweiggerden 19. yüzyılın Moltke'sine kadar birçok seyyahda görmek mümkündür.

Bu Constantinopel şehri çok zamanlardanberi Atina Üniversitesi kadar makbul olan harikulâde Üniversitesiyle meşhurdu. Çünkü birçok bilgin kimseler burada eğitim görmüştür. Meselâ bunların arasında yüce bir bilgin olan Johannes Chyrsostomos oralıdır.

Onun kendisinininde harikulâde bir kitap odası veya Bibliothecamı vardı ki içinde 120.000 çeşitli kitap vardı. Bunun içinde özellikle 120 ayak uzunluğunda bir ejderha barsağı vardı ki, Homeros'un Odyssea ve Iliada metinleri bunun üzerine altın harflerle yazılmışlardı.⁵ Bu kütüphane yakınlarda büyük bir yangınla yok oldu. Bu ejderha parşomeninin kırıntı ve külleri halen sadece bu şehirde değil Türklerin bütün merkezlerinde bulunur./Zira Türk öğretmenleri (doktrin) hep bu ejderha derisi üzerine yazılırdı. Bu korkunç, menfur, iğrenç bir öğretilerdir. Bunların yazarı şeytanın ta kendisidir. Altın harflerle yazılsalar da sadece dış görünüşü itibariyledir. Böylece ejderha derisinin yüzünü kararlarlar ve o çirkin şeye güzel bir görünüm verirler. Bu barsak uzun olduğu için bütün şark ülkelerine dağılmıştır.⁶ Bilgin rahip Plamides 150 sene evvel burada yaşadı ve Cato'nun mısralarını Yunancaya çevirmiş ve başka şeylerde yazmıştır.

Bu şehrin etrafını karadan ve denizden dolaşmak için yedikule (O) den batıya limana (10) kadar 1 saat yol yürümek, oradan saraya (C) ve tekrar su üzerinden yedikuleye gitmek en azından 2 saat eder. Bizim ikâmetgâhımızdan (B) yedikuleye kadar atla en azından 45 dakika (3 Çeyrek saat) gidilir. Şehrin 19 kapısı vardır ve şunlardır; 1) Yedicola capi, yedikulenin kapısı 2) Silebriathor (Silivri kapı) Buradan Silebria ya gidilir. 3) Topcapi 4) Edrene capi (Adrianopel kapısı) 5) Eğricapi 6) Eiub Capi (Job'un kapısı) 7) Eiwbasarkapi (Job banliyosu kapısı)/bu şehrin batısına doğrudur./Yani yedi kuleden limana kadardır./buradan Saray'a ve aşağıda limana kadar olan yerler görülür./8) Polatcapi-Pfalzthor Constantin'in Palatiosu dolayısıyla böyle isimlendirilir.

- (4) Özellikle lâtin istilâsından sonra fanatik dereceye varan grek orthodoxluğu, batı kilisesine eğilimi olan bazı seçkin tefsircilerin İtalyaya kaçmasına neden oldu. Batı felsefe ve theologiesinin bu isimleri bir hayli iyi tanınması bu nedenledir.
- (5) Bu tür legende (menkibe)ler Bizans ve şark için daima mevcuttu. Ancak tarih yazıcılığın bu etkilerden kurtulmaya başladığı 16. yüzyılda Schweiggerin bunlara ciddiyetle kanması onun fazla seçkin bir aydın olmamasından ileri gelmelidir.
- (6) Schweigger'in burada kast ettiği el yazması dini vs. kitaplardır. Tarifinin mübalâğalı ve fantazik yönü ilginçtir.
- (7) Polatla saray ve ondanda Palatina ülkesi (pfalz) la ilgi kurması ilginçtir. Schweiggerin safça bir etimoloji çabasıdır.

— Sahife 105 —

9) Diplophanari/nam-ı diğer fener kapı 10) Phenar capi buda fener kapısıdır (Laternonthor) (11) Balicapi, Balık kapısı⁸ (12) Aiacapi-Hagia/aziz/kelimesinden/Heilige Thor yani aziz Theodasia kapısı. 13) Uncapi-Un kapısı 14) Jeni capi-Yeni kapı 15) Odun capi/Odun kapısı 16)Jenis capi (Kornthor) hububat kapısı⁹ 17) Balık başar capi-Balık pazarı kapısı/Burada hayvan derileri bulunur 18) Schifud capi, Yahudi kapısı 19) Baschacapi Paşaların kapısı. Güneyde Propontide sadece bir kapı vardır. Concapsi denir. (Kumkapı'yı kastediyor) Burada yıllar önce iskele vardı. Ama artık yoktur ve bu yüzden kapanmıştır.¹⁰

Şehrin dış duvarları : Şehir her üç tarafından da duvarla çevrilmiştir. Karaya rastlayan batı tarafında üç hatlı bir sur vardır. Her bir duvarın arasında bir geçit bulunur. Şehre yakın olan duvar öbüründen daha yüksektir. Ama ara bağlantılar onun yarısı kadar bile yüksek değildir. Duvarlar çok kalındır ve birçok müstahkem kulelerle donatılmıştır. Fakat birçok kısımları yıkılıyor çünkü Türkler tamir etmiyorlar.

Constantinopel'in sefil evleri : Şehrin binaları kötü ve intizamsızdır. Büyük kısmı taşsız harçsız taştanda beter gübre ve toprakla inşa edilmiştir. Evler basıktır ve çok az ışık alırlar, mutad olarak bir odanın dar bir pencereciği vardır ki bir ahırın veya bodrumun hava deliği gibidir.

Onlar soba ve odayı hiç tanımazlar, sadece bir ocak (şömine, baca) ları vardır. engin kimselerin yüksek ve geniş hoş, taş ve harçdan yapılmış binaları var/fakat bunları Almanyadaki binalarla mukayese etmeyiniz./Çünkü Türkler ve Grekler arasındaki ustalara inşaatda İtalyanlar ve Almanların bildikleri vasıtalarından istifade edemiyorlar./Aksine herşeyi sırtlarında taşıyorlar, binanın ucuza çıkması onlar için önemlidir. Bu yüzden iskeleti kurmak, ve

(8) Bali kapıyı öğrendiği (" „) Balık kelimesine benzeterek Fischthor diye çeviriyor.

(9) Yemiş iskelesi : Şehrin bu kapısı daha çok sebze ve meyva nakli için kullanılırdı. Hububat nakli buradan yapılmaz limanda kontrole tabi tutulduğundan bugünkü Unkapanına boşaltılırdı. Binaenaleyh yanlış bir tarif veriyor.

(10) Schweigger'in bu gözlemi önemlidir. Zira başlangıçta Kumkapı cihetlerine Anadoludan gelen Ermeniler yerleşmiş ve şehrin bu periphery kısmı iktisaden gayri faal bir bölge olarak deniz bağlantısına da ihtiyaç göstermemiştir.

duvarları yapmak için taş harç ve kireç temininde çok güçlüklerle karşılaşılıyorlar./Arabalarında yok, bu yüzden bütün taşları katırların sırtında getiriyorlar ki, 100 eşek ancak iki arabanın taşıdığını taşıyabiliyor. Bu yüzden evler fevkâlade pahalıya çıkıyoiki, kötü bir şehirli evi (Burgershaus) 1000 Ducat tutar. Böylesi bizim ülkemizde 200 veya 300 Guldene mal olur. İçerde hiçbir çam kerestesi veya kalası görmedim. Aksine hepsi kaba ahşap. Çatı önce tamamen kalaslarla örtülür, sonra kavisli tuğlalarla (kiremiti kastediyor) kapatılır. Çatının tepesinden evin içine müteaddit ışık huzmelerigirer. Herbiri kafa kalınlığındadır. Bunun üstüne yağmuru önlemek için kavisli şapka gibi camlar oturturlar.¹¹/Küçük bir odayla yetinirler. Çünkü attan başka hayvanları yoktur ve çok az eşyaları vardır. Eğer birinin ahır ve atları için iki küçük odacığı varsa bununla yetinir. Dükkânlarını ve evlerdeki pencerelerini birbirinin altından geçme çatılardan tabla biçimli bir tahta ile kapatırlar (kepenk ve pencere kafeslerini kastediyor) Asağısı çok kapalı, üstü açık ve geniştirki böylece günışığı odaya girebilir. Bunun sebebi gelip geçerken hiçbir komşunun odanın içerisini görmemesi içindir.

Paşa evleri : Paşaların ve kibar beylerin evleri çok kötüdür. Aynı büyüklük ve genişlikte, evin damını bile gizleyen duvarlar ile çevrilmişlerdir. Odalar hepsi zemin üstündedir./Böyle bey evlerinin çoğunda ilâve olarak bir salon bulunur, bu tıpkı bir küçük manastır veya din kardeşleri dergâhı gibi sessiz ve müstakildir. Mühim işlerin görülmesine yarar hoş yerdir, çünkü bu yerlerde büyük hareket gürültü at, araba sesi olmaz. Binalarda fazla ihtişam görülmez. Çünkü duydumki, kanunları pahalı ev ve kale inşasına müsaade etmiyormuş, Yağmır, rüzgâr kar ve kötü havalardan korunmakla yetiniyorlar. Belkide bu işe özen göstermemeleri harbede daha becerikli ve atılgan olmaları içindir. Düşman gelince endişe edecek birşeyi yoktur. Kaybedeceğı bir kulübedir ve onu terkedebilir. Çünkü ardında güzel bir saray bırakmıyor. Dolayısıyla bu durumda böyle bir yasak koyan, Muhamet hiçde akılsız değildir.

— Sahife 107 —

XXIX — Capital

Kiliseler, vakıfları ve büyük senyörlerin İstanbul'daki mezarları hakkında; Bu halk kendi ikâmetgâh ve binalarının yapımında ihtişama ne kadar az önem veriyorsa, mabet okul ve benzeri vakıfların inşasında o derece azamete önem veriyor ve hiçbir masraftan kaçınmıyor. Bütün bunlar, sahte inançlı ve riyakârları neski

devirlerden bugüne kadar ihtiyaç duydukları pahalı mabetler, resimler, süs, altın, mücevher gibi dış gösterişe hizmet eden, her zaman pahalı olan şeylerdir ki bu konuda hakiki müminler çok gevşek ve ihmalkârdırlar. Müminlere göre efendimiz Allahımıza verilen şeyler göz boyama ve aldatmadır. Bunları kendi yararınıza kullanmak daha iyidir.

En seçkin Türk kiliseleri ki bunlara Dschuma (Cuma - camî kastediyor) denir./St. Sophia ki Kayser Justinian tarafından Tanrı'nın ebedi hikmeti İsa'nın adına yaptırılmıştır. Her ne kadar vakfın eski hali şimdiki ile harab oluşu yüzünden, güzellik ve harikulâdelik bakımından kıyaslanamazsa da, her hal-ü kârda halâ çeşitli renklerde güzel mermer sütunların üzerindeki yüksek ve geniş hacimli bolca yazı ve resimlerle süslenmiş kubbeler vardır. Türk İmparatorlarının vakıf kiliseleri: Diğer vakıf Sultan Solimanındır, onun tarafından yaptırılmıştır ve onun adıyla anılır. Üçüncüsü Sultan Beyazid'in, dördüncü Sultan Mehmet'in ve beşincisinde genç Sultan Mehmet'indir. Bunlara Sultan Mehmet eski ve Sultan Mehmet yeni diyorlar. Bunların hepsinde blok taşlarından yapılmıştır ve taşlar öyle bir beceriklilikle üst üste konmuştur ki, yekpare bir parça gibi olup, sanki kalıba dökülmüş veya yerden bitmiş gibi görünürler. Bir taş bloğunu seçmek çok zordur. Hepsinde benim öğrendiğim gibi İtalyanlar tarafından inşa edilmiştir.¹¹ ve taşlar küçük Asyada Mysia bölgesindeki harabe Cyzici şehrinden getirilmişlerdir. Bir kısmıda eski Trojadan ve benzeri yerlerden getirilmişlerdir.¹² Fakat onlar taşı genişliğine ve uzunluğuna öyle testerelerle yontup biçim veriyorlardı ki Marangozların kullandığının tersine bunlar dişsiz testerelerdir ve Salomon I Reg. 7 faslında sözü geçen

(11) Son zamanlardaki neşriyatla bu yapılarda çalışanların Anadolu'nun muhtelif etnik menşeli ustaları olduğunu biliyorsakda, Schweiggerin bu sevimli yalanı pek manidardır. Zira Rönesans kültürünü, harika yapıları ve sanat eserlerini İtalyanlardan gören ve her harikayı onlara maletmeye hazır yeni zaman Kuzey Avrupalısı için tipik bir yarıdır. Schweigger evlerin içini görmemiş, hamamlara benzeterek tasvir etmiştir.

(12) Salomon Schweiggerin bu asılsız hükmünde şu bakımdan ilginçtir. Bütün ortaçağlar boyunca şehirlerdeki umumî binalar gerek işgücü gerek teknik noksan dolayısıyla, eski eserlerden sökülen parçalarla yapılırdı. Hagia Sophia v.s. gibi. İlk defa şehirlerin zenginleşmeğe başladığı 13. asır batı avrupalısında yabancı mimarî parça kullanılmadan yapılar inşa edildi. Anadolu'da ise münhasıran yerli ve orjinal malzeme ile kurulan binalar ilk defa 14. asır Bizansı (Paleologlar devri) ve Osmanlılarda görülür. Schweigger bu durumu tesbit edemediğinden alışıla gelen hükümlere başvuruyor.

mabedin inşasındakiler gibidir. Fakat şehirde bazı yerlerde paşalar ve emsali beylerin inşa ettirdikleri diğer birçok kiliseler vardır. Ve aynı şekilde isimlendirilirler. Bunlar vakıa çok büyük değildir ama pahalı, süslü ziynetli olarak yapılmışlardır. En büyük vakfın dışında veya hemen yanında vakıfların mezarları hususi bir Chapelle (Kapell) de yer alır. (Türbeyi kastediyor) Nitekim Sultan Selim kendisi ve çocukları için St. Sophiada kilise avlusunda böyle bir Chapel inşa ettirmiştir. (Zira onun vakfı Adrianopolde yaptırılmıştır). Çok defa duyduğuma göre şehirde 1000 den fazla Mescit ve Türk kilisesi vardır. Bu Chapellelerde dikkati çeken şey o büyük senyörlerin tükenmeyen, birçok ülkelerin hakimiyet ve krallığının bile tatmin edemediği beyhude hükmetme hırslarıdır. Şimdi ise ölümlerinden sonra bu küçük dar hücrede gayet rahatlar.

Bu Chapeller çoğunlukla dıştan beyaz mermer duvarla çevrilidir. İçerisi altın yaldızlı yaprak motifleri ile sıvanmış ve yapraklarda Türk yazısıyla ve renklerle süslenmiştir. Aynı yerde mumlarda vardır, fakat bunlar sadece iç görünüş için dururlar ve yakılmazlar. Fakat çokca asma kandil (ampel) yakılır. Mumlar beyaz balmumundandır ve bir baçak kalınlığında olup bir adam boyu yüksekliğindedirler.

— Sahife 109 —

2 veya 3 rahip (Priester) otururlar ve hiçbirşey yapmazlar, sadece okurlar ve ibadet ederler. Eğer birisi ölürse derhal yenisi istihdam edilir ve böylece bu dua ve okuma ebediyen devam etmelidir. (Türbeler ve hafızları kastediyor). Chapelle lerde nadide bir sanduka bulunur. Bunun içinde ölünün bedeni vardır. Sanduka başa doğru ayak tarafından daha yüksektir. Bunun üstünde bir parça yaldız olup, üstünde de ölünün kaftanı örtülüdür ki kötü bir kumaşdandır.

Sandukanın başlığı her cuma yeniden sarılır. Fakat bu çerçöp yığının (Kaftan, sapka) ve örtünün neyi temsil edip, neyi gizlemek için düşünüldükleri ve içlerinde ne olduğu malûmum değildir. Sultan Selim'in sandukası yanında başka 5 tane daha çocuklarının ki vardır. Bunları en büyük oğlu onun ölümünden sonra katlettirmiştir. Ve yanına konulmalarını emretmiştir. Çünkü çok iyi biliyordu ki tahta halef olmakda onun için mesele teşkil edeceklerdir. Çünkü onların bir kanunu vardır ve şöyle der; «Nasılki dünya iki veya daha fazla güneşe tahammül edemez, birtanesi kâfidir, o halde devletleri ve idareleri de birden fazla hükümdar istemez. Müslümanlar dünyada da bir tek efendi tanırırlar, gökte bir tek tanrı tanıdıkları gibi ... Bu kanuna çok sıkı itaat ederler.

XXX Capitel

— Sahife 109 —

Constantinopel'in yüksek okulları/eğitim ve hocaları hakkında.

Constantinopel'in Collegia

Ve yüksek okulları : Bu vakıf kiliselerin, bilhassa Sultan Mehmet Yeni nin yanında okullarda vardır ve bunlar çocuk okulları değil, bilâkis yüksek okullardır ki, içinde bilgin ve talebeler yetiştirilir. Ve böylece manevî ve dünyevî vazifelere hazırlanırlar yani kadı olarak/ki bunlar şehrin hakimi veya şehir kâhyasıdırlar./Cadedeskir/ler iki tane en yüksek harb yargıcıdırlar/Bundan başka Oca (Odscha)/bunlarda okul hocaları veya kiliselerde ki işleri ve ibadeti yürütenlerdir.

Sınıflar : Fakat bu Midresa ve yüksek okullar ki binanın içinde muhtelif bölümler inşa edilmiştir, içlerinde zemin kat üzeri alçak odalar vardır ve herbirinde 15 civarında belirli sayıda talebe olup, böyle bir Collegium'un beş Müderris veya Doctoresi vardır. Herbirinin beş sınıf veya Auditoriası vardır. Bir hocanın günlük maaşı 15-30 Asper (Akça) veya yarım Bassendir. Bazende 50 asper olur. Bir talebe veya Danişmend günde 2-3 veya daha fazla asper alır.

— Sahife 110 —

Tahsil düzeni : Tahsillerinde bu düzeni muhafaza ederler. Bir talebe veya sohda (Dschochda) çocuk mektebinde okuma ve yazmayı kavradığında muhtelif sanatları (bu ilim yerinede anlaşılmalıdır) da anlamaya kabiliyeti varsa, o zaman bu vakıfta bir derece daha yükselir ve ona ezbere öğrenmek için 20 kitab verilir. Bunlar Grammaticadan/ki sarf derler/4 tanedir. Ama lâtince veya Yunanca Gramer değildir, çünkü onlar bu lisanlardan hiçbirşey bilmezler./Bilâkis Pers, Arab ve Türk dilindeki grammerlerdir. Zira arabçayı ibadette kullanırlar, Kuran ve tefsirleri arabça yazılmıştır. Ve Türkçe ile hiçbir ilgisi yoktur. Farsçayı kitabet (Kanzlci) dili olarak devlet işinde kullanırlar. Fakat tamamen değil, sadece süs için... Böylece kendi basit lisanlarını onunla güçlendirirler. Tıpkı Almanların lisanlarını Lâtince ve Grekçe ile süslemeleri gibi ... Talebe grameri kavrayınca ona (Syntax) la ilgili 4 kitab verirlerki buna Narf (Nahiv) derler. Bundan başka verilen dört kitab Dialectica hakkındadır, buna Mantic derler/aynı şekilde 6 kitap daha Kelam hakkındadır ki, bununla sadece Rbetorica değil Philosophiada kastedilir. Bir Sschoch da (Sohda) veya talebe bunların

hepsini kavradıktan sonra onun adı Danişmend (Talismann diyor) olur. Bu Magister Articum gibi bir derecedir.

Müteakiben yüksek Collegiuma veya Midresaya gönderilir. Ve orada ondan sözümlü ona mukaddes yazısını ve dünyevî hukuku öğrenmesi istenir. Zira bu iki öğretilerde birlikte bir bütün teşkil eder ve birbirleriyle yakından ilgilidirler ki, bir Faculta olarak hesaplanır. Tıpkı Yahudilerin tanrı hizmeti ve dünyevî hukuku birarada mütalaa etmeleri gibidir. Rahip sadece papaz değil aynı zamanda Doktor Juris veya hakimdir: Mühim meseleler çıktığında onun tavsiye ve kararına başvurulur. Herşeyin onun ağzından çıktığı veya yazıldığı şekilde yerine getirilmesi ve zararın tazmini lâzımdır. 1/Deut. 21;¹³ Çünkü bunlar kanunun hakiki koruyucularıdır, Tanrı dünyevî hukuku bunlara emanet etmiştir. Tıp onların okullarının dışına çıkarılmıştır. Bu iş eczacılara, berberlere ve aynı şekilde Yahudilere ve emsali dolandırıcılara emredilmiştir. *Eski filozofların eserlerinin arabçası*: Onlardan eski Yunan filozoflarının eserlerinin arabçaları var. Aristotelis, (Erasto), plâton (İflâton), Socrates (Sokrat), Hippocratis (Pucrat) olarak arabçalarıyla var. Onların büyük üstadları arasında İmam/bu öğretmen ve hâkîm demek/Ebuchamicue - Bundan başka İmam Hambeli, İmam Maleki vardır. Bu üçü okullarında bilgelikleri dolayısıyla ön sırada yer alır. 4. İmam Schaveli (Şafiî) okullar da sadece Arablar için öğretilir.

XXXI Capitel

Constantinopel şehrinin çocuk okulları ve bunların adetleri Hakkında.

Daha aşağı dereceli olarak kurulan okullarda erkek çocuklar eğitilip okuma yazma öğretilir. Bunlardan Constantinopel şehrinde diğer şehirlerde de olduğu gibi çok vardır. Burda mekteb öğretmeni olmak isteyen herkes öğretir. Düzenli ve bu işe ayrılan okul binaları değildir. Bilâkis öğretmenin evi neredeyse orası okuldur. Zengin kimselerin çocukları için evlerinde hususi hocaları vardır.

Türklerin çocuk terbiyesi: Çocuklar Almanlarda olduğu gibi sert bir disiplin ve korku altında tutulup sopa ve kamçıyla dövülmez. Vakıa onlarda çocukları cezalandırırlar, fakat bu ihtimamla

(13) Deutoronomia 21 den bahsediyor (Ahdî Atik).

olur ve onlara karşı sabırlıdırlar.¹⁴ Böylece öğrencilerde öğretmenlerinin yanında kibar ve hürmetkâr bir gençlik olarak yer alırlar. Çocukları dövdükleri zaman çocuğu yere yatırıp bir değnekle döverler, fakat kamçı kullanmayıp, hıristiyanlarda olduğu gibi sakatlamazlar.

Onların utanacak bir adetleri vardır ki, çocuklar yanyana oturup okumalarını yüksek sesle yaparlar ve birbirlerini yanıtlırlar. Bu arada sakinde değildirler. Tersine bir yandan öbür yana birbirlerinin üzerine doğru uyuklayan veya sarhoş bir adam gibi sallanırlar. Kuranı birbirlerinin yanında hepsi birlikte ezbere öğrenirler. Tabii ki arabça olduğundan anlamazlar. Fakat kelimeleri sonradan lisanı öğreninceye kadar hafızada tutmaları kâfidir. Anlamak sonraki işdir. Ben bunu gerçekten iyi ve faydalı buluyorum. Bizim okullarımızda Linguis ve Artibus yanında öğretmen çocuklara Evangelium ve Aposteli : Ezbere öğretse, anlayışta ardından gelirdi. O halde diğer branşların yanında gözönünde tutulacak husus, çocukların eğitim kaynaklarına yöneltmesidir.

— Sahife 113 —

XXXII. Capitel

Constantinopel'in hastaneleri hakkında; okullardan sonra en güzide binalar hastanelerdir ki, Imareth denir. Okul olmayan bütün kiliselerde (cami) inşa edilir. Fakat bunlar sakat ve fakir kimselerin oturduğu yerler olmayıp, içlerinde mutfak vardır. Ve bunlar muhtça olanlar için yemek hazırlar. Bu pirinç ve bosa dır./sonuncusu kurutulmuş pirinç topağının suyla karıştırılmasıyla elde edilir.) Bundan başka pirinçle karışık koyun eti ve ekmekte verilir.

İster zengin ister fakir, ister hıristiyan, Yahudi veya Türk olsun buralar herkese açıktır. Yolcuları burada üç gün müddetle huzur içinde misafir eder ve bu nimetden, güzel adetten yararlanmasını sağlarlar. Fakat üçüncü gün kendisi bundan istifade etmek isterse geri çevrilir. Bu vakıf bence eski Romalıların abidelerinden, Columnae'lerinden (devasa sütun) ve heykellerinden, eski Mısırlıların Pyramidlerinden daha üstündür. Zira o şeylerin ne tanrıya nede insanlara bir yararı olmuşdur. İçlerinde sadece bir sanat göze çarpardı ve başka bir şey yoktu. Biz bu iyi tatbikatdan Cons-

(14) Gerçekte geç Ortaçağ Alman terbiyesi, çocuğa işkence etmekten ibarettir. Geleneksel toplumda bu alanda da henüz anonimleşmemiş ilişkiler ve usta çırak ilişkilerindeki şefkat ve etiket esasının geçerli olması normaldir.

tantinopel seyahatimizde çok defa istifade ettik. Bu hastaneler hoş ve temiz olarak inşa edilmiştir. Bir kaç küçük odası ve hücreleri vardır ki içinde yemek hazırlanır, müteakiben misafir gene kaldığı yere döner. Fakat bizim lojmanımız (Locament) bu hastanelerde idi. Kim isterse bu yemeklerden yiyebilir veya bizim aşçı yemeği hazırlayana kadar beklerdi. Bu vakıflarda güzide kişiler ve büyük efendiler de yemeğe iştirakederler ve hiçbir şekilde bu işi hor görmezler.

— Sahife 116-117 —

XXXIV Capitel

Türklerin Kervansarayları ve hanları hakkında.

Her ünlü mescit veya Caminin yanında umuma açık resmi herhangi bir han görünür, Burada her yabancı atı ve yanındaki gerekli malzemesiyle kalır. Fakat biz hıristiyanlarda olduğunun tersine buralar boştur ve gelenlere içki yemek ve yatak veren uşakları yoktur. Yolcu yağmur ve rüzgârdan korunmaktan başka birşey görmez, kab kacağını ve yatağını birlikte taşır. Bazı yemekleri ve hayvanlar için saman ve yemi az bir parayla etraftan bulur. Handa ocak vardır, orada yemek pişirilebilir ve ısınabilinir. Fakat odun pahalı bir nesnedir. Bazı şeyler ve gerekli yiyecek her yolcunun yanında bulunur, zira bunları her yerde ve köylerde bulmak imkânsızdır.

Bazı vakıf kervansarayları yol üzerine öylesine dağılmışlardır ki, bir günlük mesafe aşılnca yolcu her gece, onlardan birinde konaklayabilir. Bu gibi yapılar bütün yollarda vardır, fakat aynı şekilde konforsuzdur. Bunların hepsinin etrafı yüksek duvarlarla çevrilidir. Atlar içinde, yer vardır. Ancak orda saman ve ot bulunmaz. Etrafta biten otları yerler.

— Sahife 129-130 —

XLI Capitel

Constantinopel'in satış evi, Bedestan :

İstanbul'un birde güzel ticaret binası var ki, içinde her çeşit pahalı eşya bulunur. Bunlar uzak ülkelerden gelir ve esasen İstanbul'da şahane bir şekilde işlenir. Fakat bu biz hıristiyanlardaki gibi beyaz ve düz renklerle yapılmaz — çeşitli renkler, çiçekli süslemeler yapılır. Aynı şekilde çeşitli ipek kumaşlar/Atlas, Şam ipeklisi v.s vardır. Bundan başka silâhlar, mızrak yay vardır. Bundan başka tütün, pahalı yiyecekler, deriler ve dericilik için lâzım

olan zerdava vardır. Ayakkabı çizme, ayrıca binlerce guldenlik eşyalar her renk kumaş ve deri işleri bulunur. Türkler deri işinde çok becerikli ve çalışkandır ve her yerde bu mamulata rastlarız. Hasılı bu bedestende veya satış evinde o kadar çok şey vardır ki, hepsi bir prenslik serveti eder. Bundan başka bir emanet vardır ki, burada zengin efendiler hazine ve kıymetli eşyasını saklarlar. Bu bina çapraz şekilde çok geniş ve yüksek olup, içinde koridorlar ve çeşitli dükkânlar vardır.

— Sahife 173 —

L. Capitel

Şehir hakimi : Genel meselelere bakan şehir hakimi ve daha teferruata giren konularla uğraşanların ikisinede kadı denir. Her şehir ve köyde vardır. Şubası dedikleri tıpkı bizdeki Profos ve infaz hakimi gibidir. (Blutrichter) Bu kadı veya Kadıaskerin hükmünü uygular. Para cezası, dayak ve hapis cezaları vardır.